

<https://doi.org/10.30563/turklad.804903>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 03.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted date	: 31.10.2020
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2021

Atıf / Citation

Yılmaz, K. (2021). “Orhun Yazıtları’nda Ş’nin Yazımı Meselesi”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 5. Cilt, 1. Sayı, 65-76.

ORHUN YAZITLARI’NDA Ş’NİN YAZIMI MESELESİ*

The issue of the writing ş in orkhon inscriptions

KADİR YILMAZ¹

Öz

Orhun Yazıtları’nda kullanılan yazı sisteminin son derece gelişmiş bir yapıda olduğu, Thomsen ve Radloff’tan beri birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Ancak Orhun Yazıtları’nda /ş/ ünsüzünün neden üç farklı işaretle (Ş-Ş, S¹-Ş, S²- l) karşılandığı, cevabı hâlâ tam olarak bulunamamış bir sorudur. Orhun Türkçesinde /ş/ ünsüzünü karşılamak için söz konusu farklı kullanımların keyfî veya yazım hatası olduğu yönündeki açıklamalar pek tatmin edici değildir. /-mİş/ geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin Eski Uygurca metinlerde /-mİs/ biçiminin de varlığı, bazı Kıpçak grubu Türk lehçelerinde Eski Türkçedeki bütün ş’lerin sistemli olarak s’ye dönüşmüş olması ve Anadolu ağızlarında sistemli ş>s değişimi örneklerine rastlanması; Orhun Türkçesinde /ş/ ünsüzünü karşılamak için Ş (Ş) işaretinin yanı sıra S¹ (Ş) ve S² (l) işaretlerinin de kullanılmasının bir ağız özelliği olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmayla Kül Tigin ve Bilge Kağan’da ş ağızının, Tonyukuk’ta ise s ağızının baskın olduğu; üç yazıt dikkate alındığında ise genel olarak s ağızının baskın olduğu anlaşılmaktadır. Sunulan veriler, Orhun Yazıtları üzerine yapılacak yeni okuma ve çalışmalar için yol gösterici olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Orhun Yazıtları, Runik İşaretler, Ş Ünsüzü, S Ağızı, Ş Ağızı

* Bu makale, Türk Dil Kurumu tarafından 31 Temmuz-4 Ağustos 2017 tarihleri arasında Saraybosna’da düzenlenen Uluslararası Genç Türkologlar Sempozyumu’nda sunulan, yayımlanmamış bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir.

¹ Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Sivas Fen Lisesi, el-mek: kadiryilmazsf@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5154-8322

Abstract

It has been stated by many researchers since Thomsen and Radloff that the writing system used in the Orkhon Inscriptions is of a highly developed structure. Although there have been studies for a long time on the Inscriptions and the Gokturk writing system, situation that /ş/ consonant corresponds to three different signs (Ş-¥, S¹-Ÿ, S²- l) is still an unanswered question. The explanations that these different uses are arbitrary or spelling mistakes to denote the /ş/ consonant in the Orkhon Turkic are not very satisfactory. In the Old Uighur texts, /-mIş/ past tense adjective-verb suffix is also seen as /-mIs/. The /ş/ consonant in the Old Turkic systematically changed into /s/ consonant in some Turkic dialects of the Kipchak group. Examples of the systematic /ş/>/s/ change are seen in the Anatolian Turkish dialects. These shows that the use of S¹ (Ÿ) and S² (l) signs together with the sign of Ş (¥) to denote the /ş/ consonant in Orkhon Turkic is a dialect feature.

With this study, it is understood that the dialect of ş is dominant in Kul Tigin and Bilge Kagan, and the dialect of s is dominant in Tonyukuk; by considering the three inscriptions, it is understood that the s dialect is generally dominant. The presented data will be a guide for new readings and studies on the Inscriptions.

Key Words: Orkhon Inscriptions, Runic Signs, Ş Consonant, S Dialect, Ş Dialect.

Giriş

Göktürk yazısının Arami, Soğd veya Pehlevi kökenli olduğu şeklindeki görüşlerin yanı sıra tamamen Türk damgalarından geliştiği ve şekillendiği görüşü de konuyla ilgili araştırmalarda önemli bir yer tutmaktadır.² Kuralları ve gelişmişlik düzeyi dikkate alındığında bu yazı sisteminin Orhun Yazıtları'nın oluşturulduğu tarihten en az birkaç asır öncesine dayandığı sonucuna varılabilir.

Orhun Yazıtları'nda 38 işaretli runik yazı sistemi kullanılır. 38 işaretin 4'ü ünlü, 34'ü ünsüzdür. Ünsüzlerden 10'u (b, d, g, k, l, n, r, s, t, y) biri ince (art), biri kalın (ön) olmak üzere ikişer işaretle karşılır. Ünsüzlerden 7'si (ç, m, n, ŋ, p, ş, z) hem kalın hem de ince ünlülü sözcüklerde kullanılır. Geri kalan 7 ünsüzün 4'ü yuvarlak ve düz-dar ünlülerle (ok/ko, ök/kö, uk/ku, ük/kü; ık/kı; iç/çi) kullanılır. Üç işaret ise lt (art ünlülü), nç (art/ön ünlülü) ve nt'den (art/ön ünlülü) oluşan çift ünsüz işaretidir. Yazıtların ünsüz sistemi, bugünkü Türk dillerinin ünsüz sisteminin esası ve bilinen en eski kaydı kabul edilir (Ölmez, 2012: 48).

Orhun Yazıtları'ndaki sözcüklerin ve eklerin büyük oranda doğru okunuşu; tarihî Türk lehçelerinde, çağdaş Türk lehçelerinde ve 1954'ten sonra dikkate alınan Brahmi ve Tibet alfabeleriyle yazılmış metinlerde yer aldıkları biçimler yardımıyla mümkün olmuştur.

Orhun Yazıtları'nın çok açık çözümlenmiş olmasına rağmen okumayla ilgili tartışmalar Thomsen ve Radloff'tan beri yüz yılı aşkındır devam etmektedir. Okumayla ilgili tartışmaların çoğu, ünlülerin her zaman yazılmaması sebebiyle sözcüklerin hangi ünlüyü barındırdığı üzerinedir. Ayrıca Orhun Yazıtları'nda ünsüzlerin yazımı için kullanılan runik işaret tercihleri konusunda da hâlâ cevap bekleyen bir soru da /ş/ ünsüzünün neden üç farklı işaretle (Ş-¥, S¹-Ÿ, S²- l) karşılandığıdır.

Bu çalışmada Orhun Yazıtları'nda (Bilge Kağan, Kül Tigin, Tonyukuk)³ /ş/ ünsüzünü karşılamak için kullanılan üç farklı runik işaretin yer aldığı sözcükler listelenip bugüne kadar

² Runik (runiform) yazının gelişimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Erhan AYDIN (2015: 19-23).

³ Çalışmada metin okunuşu ve örnekler için Talat TEKİN'in *Orhon Yazıtları* (2008) ve Muharrem ERGİN'in *Orhun Abideleri* (2006) esas alınmıştır.

Orhun Yazıtları üzerine yapılmış çalışmaların ışığında konuyla ilgili yeni bulgu ve sonuçlara ulaşmak amaçlanmaktadır.

1. Orhun Yazıtları'nda /ş/ Ünsüzünün Yazımıyla İlgili Tespitlerin Değerlendirilmesi

Thomsen, S¹ (ʃ) ve S² (l) işaretlerinin yazılı olduğu her yerde s'yi kullanmaya özen gösterdiğini; S² (l) işaretinin /ş/ ünsüzünü karşılamak için kullanıldığında özel bir işaret kullanmayı düşündüğünü ama bu kullanımın grafik bir nedene bağlanması gerektiğini ifade ederek bu düşüncesinden vazgeçtiğini belirtir (2011: 60).

Necip Asım, ʃ, l ve ʃ işaretlerinin üçünün de aynı ses olduğunu, özellikle ikincisinin (l) bazen birinci (ʃ), bazen de üçüncü (ʃ) yerine kullanıldığını ifade eder (1924: 19).

Hüseyin Namık Orkun, S² (l) işaretinin ince sesli harflerle ve ʃ (ı/i) ile birlikte /ş/ sesini de verdiğini *biş*, *kişi*, *eşid* örnekleriyle ifade eder (1987: 211). Orhun Yazıtları'nda Orkun'un bu tespitine aykırı S² (l) işaretiyle yazılmış *ulus* (KT-K12) örneği vardır. Zaten Orkun bu sözcüğü *ulus* olarak okumuştur (1987: 52).

Osman Nedim Tuna, “*Kalın vokalli fiilin /-mİş/ geçmiş zaman partisip ekini alması durumunda Ş (ʃ) işareti kullanılmadığı takdirde S² (l) ile gösterilir.*” tespitinde bulunmuştur (1988: 49). Fakat T1-G6'da *tutmuş*, T1-D7'de iki kez *barmış*, T1-K6'da *taşıkmuş* sözcüklerinde S¹ (ʃ) işareti kullanılmıştır. Osman Nedim Tuna'nın verdiği örneklerden biri olan *taşıkmuş*, T1-K6'da S¹ (ʃ) ile, KT-D11'de S² (l) ile, BK-D10-32'de Ş (ʃ) ile yazılmıştır.

Muharrem Ergin, Orhun yazısında konsonant imlasının sağlam olduğunu, harf kalabalığına rağmen mühim bir karışıklığın görülmediğini ifade eder. Ancak kalın ve ince sessizlerin bazen birbirinin yerine kullanıldığını, ince sıradan S² (l) işaretinin birçok defa ş'yi karşılamak için kullanıldığını, birkaç sözcükte de birbirine benzedikleri için S² (l) yerine Ş (ʃ) veya S¹ (ʃ) kullanıldığını belirtir (2006: 3).

A. von Gabain, “*Mani yazısıyla yazılmış bir tek yazmada hiçbir zaman ş kullanılmaz; bu, ş sesini tanımayan bir ağza mı aitti yahut müstensih mi ş işaretini bilmiyordu, tetkik edilmesi gereken bir husustur.*” değerlendirmesinin ardından Orhun yazısında S² (l) ile Ş (ʃ) işareti arasındaki farkı tespit etmenin asla mümkün olmadığını belirterek /s/ ve /ş/ yazımındaki karışıklığın Uygur metinlerinde de var olduğuna işaret eder (2007: 41).

Talat Tekin; ön ünlülü sözcüklerdeki /ş/ ünsüzü ile /-mİş/ ekindeki /ş/ ünsüzünün Ş (ʃ) işareti yerine S² (l) işaretiyle yazılabileceğini ifade eder ve *kişi*, *bişi*, *biş* gibi örnekleri genellikle ifadesiyle verir. Tekin ayrıca, geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin (-mİş) KT'de genellikle S² (l) işaretiyle yazıldığını *barmış*, *birmiş* sözcükleriyle örneklendirir (2014: 13). Bu tespit, Orhun Türkçesinde /-mİş/ ekinin genellikle ünlü uyumunu bozduğuna da işarettir (2008: 36). Söz konusu ek, KT'de 16 sözcükte Ş (ʃ) işaretiyle, 82 sözcükte S² (l) işaretiyle yazılmıştır. Tekin'e göre bu kullanışlar, birer yazım yanlışlarıdır (2016: 36).

Ali İsa Şükürlü; /-mİş/ ekinin Ongin, Kül Tigin ve Tunyukuk Yazıtları'nda 120 defa /s/ ile, 13 defa /ş/ ile yazıldığı verisine dayanarak Eski Türkçede /-mİş/ varyantının /-mİs/ varyantından sonra geliştiğini öne sürer (2001: 350-351). KT, BK ve T'de /-mİş/ eki 72 örnekte Ş (ʃ) ile, 14 örnekte S¹ (ʃ) ile, 133 örnekte S² (l) ile yazılmıştır.

Yavuz Tanyeri; ince ünlülerle birlikte kullanılan S² (l) işaretinin bazen Ş (ʃ) işareti yerine kullanıldığını, bunun tam tersi olarak Ş (ʃ) işaretinin S² (l) işareti yerine kullanıldığını da görüldüğünü ifade eder (2011: 58). Tanyeri, /ş/ için S¹ (ʃ) işareti kullanımını dikkate almamıştır.

Marcel Erdal, geçmiş zaman sıfat-fiil eki *-mİş*'in her zaman M (ʃ) ve ön sesli S² (l) işaretiyle yazıldığını belirtmiştir (2011: 147). Bu ekin Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk Yazıtları'nı incelediğimizde 84 örnekte Ş (ʃ) ve S¹ (ʃ) işaretiyle de yazıldığı görülmektedir.

Ahmet Caferoğlu, /s/ ile /ş/ sesinin aynı kelimedeki kullanılmasını aydınlanmasını zor olan grafik bir hususiyet olarak verir ve bu durumu imla geleneğiyle izah etmenin mümkün olacağı kanaatini dile getirir (2015: 103). Daha sonra konuyu tekrar değerlendiren Caferoğlu, bu karışıklığın Göktürk metinlerini yazan Çinli hakkâkların kendi ana dillerinden hareketle yaptıkları hatadan kaynaklandığını ifade eder ve Türkçeye yabancı kalan bu fonetik değişimin yabancıların malı olduğu iddiasını öne sürer (1975: 405). Ahmet Buran; Çinli yazarların kendi dillerinde olmayan sesleri sistematik bir biçimde yazmamış olmaları durumunda bu iddianın kabul edilebileceğini, Çince de bulunmayan diğer seslerin de metinlerde yer aldığını belirtir (2007: 126).

Konuyu Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları açısından ele alan Osman Mert, bu durumun özellikle ek seviyesinde anlam ayırıcı bir özelliğe sahip olmadığını ve anlaşılabilirlik açısından bir sorun oluşturmadığını; ağız ve şiveler arasındaki /s/~ /ş/ seviyesinde görülen farklılığın yazı dilinde tolere edildiğini ifade eder. Mert, Ş (¥) ve S² (l) işaretlerinin sadece KT ve BK'de geçiş adedini vermiş, S² (l) işaretinin hangi örneklerde /ş/ için kullanıldığı ile ilgili ayrıntıya girmemiştir (2010: 178). Söz konusu çalışmaya Tonyukuk Yazıtı dâhil edilmediği için /ş/ için S¹ (¥) kullanımına da değinilmemiştir.⁴

2. Orhun Yazıtları'nda /-mİş/ Ekinin Yazımı

Konuyla ilgili açıklamalar daha çok /-mİş/ eki üzerinden yapılmaktadır. Bu ekin Orhun Yazıtları'ndaki örneklerini ortaya koymak ve sayısal durumunu tespit etmek uygun olacaktır.

2.1. /-mİş/ Ekinin Ş (¥) ile Yazımı

Art ünlülü tabandan sonra kullanıldığı örnekler:

barmış (BK-D22), *baz kulmuş* (BK-D13), *boşgurmış* (BK-D12), *er bolmuş* (BK-D11 2 kez), *ıdmış* (BK-D7 2 kez), *kagan bolmuş* (BK-D5), *kagan olurmuş* (BK-D6 2 kez), *kagansıratmış* (BK-D13), *kazganmış* (BK-D18, BK-D22, BK-D33), *kubratmış* (KT-D12, BK-D11), *künlüg bolmuş* (BK-D18), *olurmuş* (KT-D1, BK-D3), *sıgtamış* (BK-D5), *taşıkmiş* (BK-D10 2 kez), *teñride bolmuş* (KT-G1, BK-K1), *toñıtmiş* (BK-D2), *tutmuş* (BK-D4), *yagı bolmuş* (KT-D9, BK-D9), *yaratmış* (BK-D1, BK-D12, BK-G13), *yoglamış* (BK-D5), *yok bolmuş* (BK-D40).

Ön ünlülü tabandan sonra kullanıldığı örnekler:

ança itmiş (BK-D10, BK-D18), *birmiş* (BK-D8 3 kez), *boşgurur ermiş* (BK-K5 2 kez), *içikmiş* (BK-D9), *igidmiş* (BK-D19, BK-D35, BK-K6, KT-G9), *elsiretmış* (BK-D13), *inmiş* (BK-D11), *itmiş* (BK-D12), *kıdmaz ermiş* (BK-K5), *öyür ermiş* (BK-K4), *sökürmiş* (BK-D3), *sülemiş* (BK-D13), *süñüşmiş* (KT-D40, KT-K1, BK-D13), *teg ermiş* (BK-D11 2 kez), *tegmış* (KT-D40 2 kez), *timiş* (BK-D8), *tir ermiş* (BK-D9), *tirmiş* (KT-D12, BK-D11), *yablak ermiş* (BK-D6), *yagı ermiş* (BK-D12), *yagutır ermiş* (BK-K4), *yımşak ermiş* (BK-K4), *yış ermiş* (KT-G4, BK-K2), *yok ermiş* (BK-K2), *yorıtmaz ermiş* (BK-K4), *yüküntürmüş* (BK-D13).

2.2. /-mİş/ Ekinin S¹ (¥) ile Yazımı

Art ünlülü tabandan sonra kullanıldığı örnekler:

barmış (T1-D7 2 kez), *tutmuş* (T1-D6).

Ön ünlülü tabandan sonra kullanıldığı örnekler:

alp ermiş (T1-D4), *bilge ermiş* (T1-D4), *bir ermiş* (T1-D6), *orukı ermiş* (T1-D7), *taşıkmiş* (T1-K6 2 kez), *timiş* (T1-D4 3 kez, T1-D5 2 kez).

⁴ Osman Mert, Köli Çor Yazıtı üzerine yaptığı incelemesinde de bu konuya değinmiş; bu kullanımın özellikle kağanlık içindeki ağız ve şivelerle ilgili karakterlerin ses değerleri konusunda bir esneklik sağladığını, ağız ve şiveler arasında /s/~ /ş/ seviyesinde görülen farklılığın bu yolla yazı dilinde giderilebilme özelliğine sahip olduğunu ifade etmiştir (2015: 17).

2.3. /-mİş/ Ekinin S² (l) ile Yazımı

Art ünlülü tabandan sonra kullanıldığı örnekler:

barmış (KT-D23, T1-D7), *baz kalmış* (KT-D2, KT-D15, BK-D4), *boşgurmış* (KT-D13), *er bolmuş* (KT-D13), *içginmiş* (KT-D13), *ıdılmış* (KT-D6, KT-D7, T1-K10, T1-G2 3 kez), *kagan bolmuş* (KT-D5 2 kez), *kagan olurmuş* (KT-D5 2 kez), *kagansıratmış* (KT-D15), *kalmıştı* (T1-B4), *kazganmış* (KT-D22), *kergek bolmuş* (KT-D4), *konmuş* (T1-G10), *konturmuş* (KT-D2, BK-D4), *kop almış* (KT-D2), *kuladmış* (KT-D13), *kulluk bolmuş* (KT-D21), *sıgtamış* (KT-D4), *tagıkılmış* (KT-D12), *taşıkılmış* (T1-K6, KT-D11, KT-D12), *tutmuş* (KT-D3, KT-D19, T1-G6), *uça barmış* (KT-D16), *yagmıştı* (T1-B5)⁵, *yaratılmış* (KT-D13), *yıdılmış* (T1-K10), *yoglamış* (KT-D4), *yok bolmuş* (T1-K7).

Ön ünlülü tabandan sonra kullanıldığı örnekler:

alı birmiş (KT-D8, BK-D4, T1-G2, T1-G6, T1-G7, T1-K5), *alp ermiş* (KT-D3), *alp kagan ermiş* (KT-D3), *anta birmiş* (BK-D12), *bar ermiş* (T1-K6), *barır ermiş* (KT-D10), *bilge ermiş* (KT-D3, BK-D4, T1-G2, T1-K5), *bilge kagan ermiş* (KT-D3), *bilge kaganın ermiş* (KT-D23), *biligsiz ermiş* (BK-D6), *bilmez ermiş* (T1-B6), *birmiş* (KT-D14), *boşgurur ermiş* (KT-G7 2 kez), *böri teg ermiş* (KT-D12), *elsiremiş* (KT-D13, KT-D15), *erteçi ermiş* (T2-D7), *içikmiş* (KT-D10), *igidmiş* (KT-D23), *inmiş* (KT-D12), *işig küçüg birmiş* (BK-D8, KT-D8), *iti birmiş* (KT-D1, BK-D3), *itmiş* (KT-D11, KT-D13, T1-K10, T1-K6), *kagan ermiş* (KT-D4 BK-D4 2 kez), *kaganıga ermiş* (BK-D19), *kelmiş* (KT-K7), *kelmişti* (T2-B3), *kony teg ermiş* (KT-D12), *körmüş* (KT-D8), *kötürmüş* (KT-D11), *küñedmiş* (KT-D13), *olurur ermiş* (KT-D3, BK-D4), *ölütmiş* (T1-B3), *öyür ermiş* (KT-G5), *sökürmüş* (KT-D2), *sülemiş* (KT-D15), *süleyü birmiş* (KT-D8 2 kez), *sühüşmiş* (KT-D15), *tegmış* (T1-D1, T2-G3), *tezmiş* (T2-B8), *tikmiş* (KT-D16), *timiş* (KT-D9, T1-B2, T1-K2, T1-K5, T1-K9, T1-K10), *tir ermiş* (KT-D10, KT-D9 2 kez), *tirilmiş* (T1-K4), *törüğ itmiş* (KT-D3), *törümiş* (KT-K10), *tuta birmiş* (KT-D1, BK-D3), *tüz ermiş* (KT-D3), *uçuz ermiş* (T1-G6), *üç biñ ermiş* (T1-G9), *yablak ermiş* (KT-D5), *yagı ermiş* (KT-D2, BK-D3, KT-D14 3 kez), *yagutır ermiş* (KT-G5), *yımşak ermiş* (KT-G5), *yok ermiş* (T2-G3), *yoritmaz ermiş* (KT-G6), *yoryyur ermiş* (T1-G2), *yüküntürmüş* (KT-D2, KT-D15, BK-D3).

1. Tablo: Orhun Yazıtları'nda /-mİş/ ekinin yazımı için kullanılan runik işaretler ve bu işaretlerin kullanım sayıları:

Ş (¥)		S ² (l)		S ¹ (s)	
Art ünlülü tabandan sonra	Ön ünlülü tabandan sonra	Art ünlülü tabandan sonra	Ön ünlülü tabandan sonra	Art ünlülü tabandan sonra	Ön ünlülü tabandan sonra
33	39	42	91	3	11
72		133		14	

⁵ Ergin'in *yagmıştı* okuduğu bu sözcüğü Tekin *ayığması* (2016: 201), Aydın *ayığması* okumuştur (2015: 116).

3. Orhun Yazıtları'nda /ş/ Ünsüzü Bulunduran Sözcükler

3.1. Ş (ʃ) İşaretiyle Yazılan Sözcükler

3.1.1. Başta / Ön Seste

(a)şa (KT-D17, KT-D27, KT-D21, BK-D15), (a)şsız (KT-D26, BK-D21), (ı)şbara (KT-D33), şad (KT-D17, KT-D27, KT-K11, BK-D15, BK-D21, T1-B5), şadapıt (KT-G1, BK-G13, BK-G14), şantuy (KT-G3, KT-D17, BK-D15), şadıg (KT-D14, BK-D12), şadın (BK-D28).

3.1.2. İç Seste

arkışı (BK-D41), başadu (BK-G8, BK-G11), başda (KT-K1, BK-D29), başgu (KT-D37 2 kez), başınta (KT-K6), başlayu (KT-D16, KT-D25, KT-K8, KT-K11, BK-D13, BK-D20, BK-D33, BK-G13, BK-G14), başlıg (T2-G2), başlıgıg (KT-D2, KT-D15, KT-D18, BK-D3, BK-D13, BK-K10), boşgurmuş (KT-D13, BK-D12), boşgurur (BK-K5 2 kez, KT-G7 2 kez), kamşag (KT-K3), kamşatdı (KT-K7), kaşı (KT-K11), kışdım (BK-D24, T1-B6), kışdımız (KT-D32, KT-D34), kişi (KT-G7, BK-D28, BK-K6), koşu (KT-K1), koşulgakda (KT-K5), kümüştin (KT-GB1), uguşu (KT-G6), uguşum (KT-G1, BK-D24, BK-K1), sözleşdimiz (KT-D26, BK-D21), süñüşdüm (BK-D26 2 kez, BK-D26 4 kez), süñüşdümüz (KT-D18, KT-D32, KT-D35, KT-D37, KT-K1, KT-K2, KT-K3, KT-K4 2 kez, KT-K6 2 kez, BK-D17, BK-D28, BK-D29), süñüşgeli (BK-D32), süñüşmiş (KT-D40, KT-K1, BK-D13), taşda (T1-B4), taşıg (BK-K13), taşıkdımız (KT-K8), taşıkmış (BK-D10 2 kez, BK-D32), taşın (KT-G12, BK-K14), taşka (KT-G11, KT-GD2, BK-K8), taşra (KT-D11, KT-D26, BK-D21), udşuru (KT-D36, KT-K2), yaşayur (KT-K2 2 kez), yaşıl (KT-D17, BK-D15), yaşıma (BK-D24 2 kez, BK-D25 2 kez, BK-D26, BK-D28, BK-D29, BK-D38), yaşımka (BK-D15), yaşıña (KT-D31, KT-D32, KT-D35, KT-K1, KT-KD3), yımşak (KT-G5 2 kez, KT-G6, BK-K4 2 kez, BK-K5), yışda⁶ (KT-G4, KT-D35, BK-D27) yışıg (KT-D21, KT-D35, BK-D17, BK-D27 2 kez), yışka (KT-D2, BK-D37), yonşartukın (KT-D6, BK-D7).

3.1.3. Son Seste

almış (KT-D40), arkış (BK-D25, KT-G8), arkış(ı) (BK-D41), barmış (KT-D28, BK-D22), birmiş (BK-D8 3 kez), biş (BK-D15, KT-D18, KT-K4), bolmuş (KT-G1, KT-D39, BK-D5, BK-D9, BK-D11 2 kez, BK-D18, BK-D40, BK-K1), boşgurmuş (BK-D12), çuş (KT-K6), elsiretmiş (BK-D13), ermiş (KT-G4, KT-G5, KT-G6, BK-D6, BK-D9, BK-D11 2 kez, BK-D12 3 kez, BK-K2 2 kez, BK-K4 4 kez, BK-K5 3 kez), ıdmış (BK-D7 2 kez), içikmiş (BK-D9), igidmiş (KT-G9, BK-D19, BK-D35, BK-K6), inmiş (BK-D11), itmiş (BK-D10, BK-D12, BK-D18), kagansiratmış (BK-D13), kazganmış (BK-D18, BK-D22, BK-D33), kılmış (BK-D13), kötürmüş (KT-D25), kubratmış (KT-D12, BK-D11), kümüş (KT-G5, KT-K12), olurmuş (KT-D1, BK-D3, BK-D6 2 kez), ölürmüş (KT-D40), sıgtamış (BK-D5), sökürmüş (BK-D3), sülemiş (BK-D13), süñüş (KT-D40, BK-D13, BK-D34), süñüşmüş (KT-D40, KT-K1, BK-D13), tarduş (KT-D13, KT-D17, KT-K13, BK-D12, BK-D15), tegmiş (KT-D40 2 kez), taş (KT-G12 2 kez, KT-G13 2 kez, KT-K13, KT-KD3, KT-GB1, BK-K15), taşıkmış (BK-D10, BK-D32), timiş (BK-D8), tirkiş (KT-G8, BK-K6), tirmiş (KT-D12, BK-D11), tonutmuş (BK-D2), tutmuş (BK-D4), üküş (KT-G7, KT-G10, KT-D29, BK-D14, BK-D24, BK-D31, BK-K5, BK-K6, BK-K7), yaratmış (BK-D1, BK-D12, BK-G13), yaş (KT-K11), yetmiş (BK-D11), yış (KT-G3, KT-G4, KT-G6, KT-G8, BK-D39, BK-K5), yoglamış (BK-D5), yüküntürmüş (BK-D13).

⁶ Bu sözcüğün yazımını Türk lehçelerinde ses denklikleri açısından ele alan Osman Fikri Sertkaya; Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Öngin, Taryat, Altay ve İrk Bitig'de yış yazımının yanı sıra yış yazımının da yaygın olarak kullanılmasını "Eğer bugün çağdaş Türk lehçeleri varsa dün de tarihi Türk lehçeleri vardı." sonucuna bağlamıştır (2003: 9).

3.2. S² (l) İşaretiyle Yazılan Sözcükler

3.2.1. Başta / Ön Seste

(*e*)şid (KT-G2, BK-D18, BK-K1), (*e*)şidgil (KT-G1), (*e*)şidiñ (KT-G10, KT-D22, BK-K8), (*e*)şidip (KT-D12, T1-G8, T1-G10, T1-K6, T1-K9, T1-K11, T2-B1, T2-B7), (*e*)şidmediük (BK-K11), (*e*)şidü birti (T1-G8), (*e*)şilik (KT-D7, KT-D24, BK-D7, BK-D20), (*i*)şgiti (KT-G5, BK-K3), (*i*)şgittisin (BK-K11), (*i*)şig (KT-D8, KT-D9, KT-D10, KT-D30, KT-B1, BK-D8, BK-D9 2 kez, T2-D2), (*i*)şiyi⁷ (KT-K12), (*i*)ştemi⁸ (BK-D3), şantuñ (T1-D1).

3.2.2. İç Seste

bişinç (KT-K7), *bişükiñe* (KT-G6), *çabıñı* (T1-B7), *kabıñıp* (T1-D4), *kelmişi* (T2-B3), *kıkşürtükin* (KT-D6), *kişi* (KT-G6, KT-G7 2 kez, KT-D1 2 kez, KT-D39, KT-K10, BK-D3, BK-K4, BK-K5, BK-K6, T1-G2, T1-K9⁹, T2-K2), *kişig* (KT-G6 2 kez, BK-K4 2 kez, T1-B4), *kişiligü* (BK-D41), *kümüşin* (BK-K11), *sünüşdi* (T2-G5 3 kez), *sünüşdümüz* (T1-G9, T1-K4, T2-B5, T2-B6), *sünüşmiş* (KT-D15), *tegişinde* (KT-K5), *tüşdi* (KT-K4, T1-G9), *tüşeyin* (T1-K6), *tüşürtümüz* (T1-K3).

3.2.3. Son Seste

almış (KT-D2, T1-B4), *barmış* (KT-D16, KT-D23, T1-D7), *birmiş* (KT-D1 2 kez, KT-D8 4 kez, KT-D14, BK-D3 2 kez, BK-D8, BK-D12), *biş* (KT-D31, BK-D25, BK-D28 2 kez, T2-G5), *boşgurmuş* (KT-D13), *bolmuş* (KT-D4, KT-D5 2 kez, KT-D9, KT-D13, KT-D21, T1-K7), *elsiremiş* (KT-D13), *elsiretmiş* (KT-D15), *ermiş* (KT-G4, KT-G5 3 kez, KT-G6, KT-G7, KT-D2, KT-D3 6 kez, KT-D4, KT-D5, KT-D9 2 kez, KT-D10 2 kez, KT-D12 2 kez, KT-D14 3 kez, KT-D23, BK-D3, BK-D4 5 kez, BK-D6, BK-D19, T1-B6, T1-G2 3 kez, T1-G6 2 kez, T1-G7, T1-G9, T1-K5 2 kez, T1-K6, T2-D7, T2-G3), *ıçgınmış* (KT-D13), *ıdmış* (KT-D6, KT-D7, T1-G2 3 kez), *içikmiş* (KT-D10), *igidmiş* (KT-D23), *iltiriş* (T2-K3, T2-K4, T2-K6), *inmiş* (KT-D12), *irtiş* (KT-D37, BK-D27, T1-K11), *itmiş* (KT-D3, KT-D11, KT-D13, T1-K6, T1-K10), *kagansıramış* (KT-D13), *kagansıratmış* (KT-D15), *kazganmış* (KT-D22), *kelmiş* (KT-K7), *kılmış* (KT-D2, KT-D15), *konmuş* (T1-G10), *konturmuş* (KT-D2, BK-D4), *körmüş* (KT-D8), *kötürmüş* (KT-D11), *kuladmış* (KT-D13), *kümüş* (BK-K3, T2-G4), *künedmiş* (KT-D13), *olurmuş* (KT-D5 2 kez), *ölütmiş* (T1-B3), *sıgtamış* (KT-D4), *sökürmüş* (KT-D2, KT-D15), *sülemiş* (KT-D15), *sünüşmüş* (KT-D15), *tagıkmuş* (KT-D12), *taşıkmuş* (KT-D11, KT-D12), *tarduş* (T1-K7, T2-B6), *tegmüş* (T1-D1, T2-G3), *tezmüş* (T2-B8), *tikmiş* (KT-D16), *timiş* (KT-D9, T1-B2, T1-K2, T1-K5, T1-K9, T1-K10), *tirilmiş* (T1-K4), *törümüş* (KT-K10), *tutmuş* (KT-D3, KT-D19, T1-G6), *türgiş* (KT-D18, KT-D37 2 kez, KT-D38, KT-D39, KT-D40, KT-K13, BK-D16, BK-D27 3 kez, BK-K9, T1-K5, T1-K6), *uluş* (KT-K12), *üküş* (KT-G6, T1-B7, T2-B4, T2-B5), *yaratmış* (KT-D13), *yetmiş* (KT-D12), *yıdmış*¹⁰ (T1-K10), *yış* (T1-D3), *yoglamış* (KT-D4), *yüküntürmüş* (KT-D4, BK-D3).

3.3. S¹ (ş) İşaretiyle Yazılan Sözcükler

3.3.1. Başta / Ön Seste

(*a*)şa (T2-B2), (*a*)şdıımız (T1-K2, T1-K11), (*e*)şidip (T1-D5, T1-D6), şad (T1-K7), şadın (T2-B6), şadra (T2-B6).

⁷ isiyi (Ergin, 2015: 60).

⁸ istemi (Ergin, 2015: 64; Aydın, 2015: 56).

⁹ Cengiz Alyılmaz bu sözcüğün “art arda, birbiri ardınca” anlamına gelen *yiyi* olarak okunmasının daha doğru olacağını, zaten *kişi* okumasının Radloff’un rötuşlu Atlas’ına dayandırıldığını ifade eder (2000: 14-15).

¹⁰ ayıdmış (Aydın, 2015: 124).

3.3.2. İç Seste

başı (T1-K7), *kabışalım* (T1-D3), *kabışar* (T1-G5), *ögleşip* (T1-D3), *tabışgan* (T1-G1), *taşıkdı* (T1-K9), *taşıkmış* (T1-K6 2 kez), *taşın* (T1-G6), *yışda* (T1-K7, T1-K8), *yışgaru* (T1-G8), *yıştıg* (T1-K4, T1-K711, T2-B2).¹¹

3.3.3. Son Seste

barmış (T1-D7 2 kez), *ermiş* (T1-D4 2 kez, T1-D6, T1-D7), *irtiş* (T1-K11), *timiş* (T1-D3, T1-D4 3 kez, T1-D5 2 kez), *tutmış* (T1-D6), *türgiş* (T1-D4), *yarış* (T1-K9, T2-B1).

2. Tablo: Orhun Yazıtları'nda /ş/ ünsüzünü karşılamak için kullanılan runik işaretler ve bu işaretlerin kullanım sayıları:

Ş (¥)									S ² (l)									S ¹ (s)				
KT			BK			T			KT			BK			T			KT	BK	T		
ön	iç	son	ön	iç	son	ön	iç	son	ön	iç	son	ön	iç	son	ön	iç	son			ön	iç	son
12	63	43	9	58	82	1	3	---	14	15	86	12	8	24	10	17	48	---	---	8	15	17
118			149			4			115			44			75			40				
271									234									40				

3.4. Sadece Ş (¥) ile yazılan sözcük tabanları

Üç yazıtta 47 sözcük tabanında /ş/ ünsüzü için sadece Ş (¥) işareti kullanılmıştır.

arkış (4 örnek), *aş* (2 örnek), *kamşag* (1 örnek), *kamşat-* (2 örnek), *kaş* (1 örnek), *kış* (4 örnek), *sözleş-* (2 örnek), *sünüş* (3 örnek), *şadapıt* (3 örnek), *uguş* (4 örnek), *yaş* (17 örnek), *yaşıl* (2 örnek), *yoşaşurtukın* (2 örnek).

3.5. Sadece S² (l) ile yazılan sözcük tabanları

Üç yazıtta 23 sözcük tabanında /ş/ ünsüzü için sadece S² (l) işareti kullanılmıştır.

bışükiñe (1 örnek), *çabışı* (1 örnek), *eşilik* (4 örnek), *iltiriş* (1 örnek), *işgiti* (3 örnek), *işig* (9 örnek), *işiyi* (1 örnek), *iştemi* (1 örnek), *kışürtükün* (1 örnek), *ögleş-* (1 örnek). (23 örnek).

3.6. Sadece S¹ (s) ile yazılan sözcük tabanları

Üç yazıtta 8 sözcük tabanında /ş/ ünsüzü için sadece S¹ (s) işareti kullanılmıştır.

tabışgan (1 örnek), *tegiş* (1 örnek), *tüş-* (4 örnek), *yarış* (2 örnek).

3.7. İki farklı işaretle yazılan sözcük tabanları

Üç yazıtta 210 sözcük tabanında /ş/ ünsüzü için iki farklı işaret kullanılmıştır.

aş- (¥-4+|-0+ s-3=7 örnek), *baş* (23+0+1=24 örnek), *biş* (3+5+0=8 örnek), *boşgur-* (7+1+0=8 örnek), *eşid-* (0+17+2=19 örnek), *irtiş* (0+3+1=4 örnek), *kabış-* (0+1+2=3 örnek), *kışi* (3+20+0=23 örnek), *kümüş* (3+3+0=6 örnek), *sünüş-* (24+8+0=32 örnek), *şad* (9+0+3=12

¹¹ KT-K10'da geçen ve Ergin'de "Öd teñri yaşar." (2006: 26) olarak yer alan cümlede eylem S¹ (s) ile yazılmıştır. Bu eylem, Thomsen (2011: 158), Tekin (2014: 38) ve Aydın'da (2015: 73) *aysar* olarak yer alır. Konuyla ilgili tartışmalara değinen Osman Fikri Sertkaya, sözcüğün *aysar* okunması gerektiğini ifade eder (2017: 62). KT'de /ş/ ünsüzünü karşılamak için hiçbir sözcükte veya ekte S¹ (s) kullanılmadığı bilgisinden yola çıkarak bu cümledeki eylemin "tanzim eder" anlamında *yasar* veya "der, söyler" anlamında *aysar* okunması daha doğru olacaktır.

örnek), *şantun* (3+1+0=4 örnek), *tarduş* (5+2+0=7 örnek), *taş* (17+0+1=18 örnek), *taşık* (4+0+3=7 örnek), *türgiş* (0+14+1=15 örnek), *üküş* (9+4+0=13 örnek).

3.8. Üç farklı işaretle yazılan sözcük tabanları

Üç yazıtta sadece 1 sözcük tabanında /ş/ ünsüzü için üç farklı işaret kullanılmıştır.

yış (Y-16+I-1+ S-6=23 örnek).

4. Diğer Yazıtlarda /ş/ Ünsüzünün Yazımı

Orhun Yazıtları dışında Göktürk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı döneminde yazılmış diğer yazıtlarda da /ş/ ünsüzünün yazımıyla ilgili karışıklık devam etmektedir. Özellikle Yenisey Yazıtları'nda /ş/ ünsüzünü karşılamak için sekiz farklı işaret kullanılmakla birlikte çoğunlukla “Λ” işaretinin tercih edildiği görülmektedir.

3. Tablo: Diğer yazıtlarda /ş/ ünsüzü için kullanılan işaretler ve bu işaretlerin kullanım sayıları¹²:

Yazıtın Adı	Ş (Y)	Ş (Y)	Ş (Λ)	S ² (I)	S ¹ (S)	Diğer işaretler
Öngi	2	1		33	1	
Küli Çor	3			18	4	
Çoyr					1	
Kara Balgasun		1		2		
Yenisey		27	116	27		19
Tes		5		8		
Tariat		22 ¹³		24		3
Altay		1	27	17	1	8
Şine Usu				62		
Toplam	5	57	143	191	7	30

5. Değerlendirme ve Sonuç

En az birkaç yüzyıllık geçmişe ve çok gelişmiş bir yapıya sahip Göktürk yazı dilinin kurallarının Yolluğ Tigin ve Vezir Tonyukuk gibi eğitimli kişiler tarafından istedikleri gibi esnetildiği düşünülemez. Ayrıca, iddia edildiği gibi dikkatsiz davranılarak bu kadar çok yazım hatasına düşüldüğü söylenemez. Bu durumun yazım hatası olarak izah edilebilmesi için başka runik işaret tercihlerinde de bu ölçüde karışıklığın / hataların olması beklenirdi. Hâlbuki ünsüzlerle ilgili hatalar, ön ünlülerle kullanılan işaretlerle art ünlülerle kullanılan işaretlerin bazen birbirlerinin yerine kullanılmasıyla ilgilidir.

Kabulov, Tonyukuk Yazıtı'nda *Türük* sözcüğünün hem *uk/ük*'ü gösteren işaretle (R) hem de K² işaretiyle (I) yazılışından hareketle Yazıt'ın iki farklı kişi tarafından yazıldığını iddia eder (2002: 118). Bu iddiadan ve /ş/ için üç farklı işaretin kullanılmasından hareketle Orhun Yazıtları'nın her birinin en az iki kişi tarafından taşta işlendiği söylenebilir fakat metinlerin belli bölümlerinin farklı kişiler tarafından yazıldığı biçiminde kesin bir ifade kullanmak mümkün değildir. Öyle ki, 3.7 ve 3.8.de verilen örneklerin yanı sıra *ermiş* örneğinin 19 kez Ş (Y) işaretiyle, 46 kez S² (I) işaretiyle, 4 kez de S¹ (S) işaretiyle yazılmış olması dikkat

¹² Öngi (Aydın, 2015: 137-141), Küli Çor (Aydın, 2015: 151-157), Çoyr (Ölmez, 2012: 211), Kara Balgasun (Ölmez, 2012: 218-222), Tes (Aydın, 2011: 32-37), Tariat (Aydın, 2011: 42-47), Altay (Konkobayev, 2015: 14-338), Şine Usu (Aydın, 2011: 63-92), Yenisey (Aydın vd., 2013: 23-265).

¹³ İşaretin sağ çatalındaki çentik, bu yazıtta soldadır.

çekicidir. Bütün bu karmaşık yapıya rağmen /ş/ ünsüzü için üç farklı işaretin kullanılmasının mutlaka bir nedeni olmalıdır.

Yukarıdaki tespitlere ve değerlendirmelere bakıldığında S¹ (Ş) ve S² (I) işaretinin, belli bir kurala göre /ş/ ünsüzünü karşıladığını söylemek imkânsız gibi görünmektedir. Kül Tigin'de ş'yi karşılamak için 115 kez S² (I), 118 kez Ş (¥) kullanılmıştır. Bu kullanım Bilge Kağan'da 149 kez Ş (¥), 44 kez S² (I) olarak karşımıza çıkar. Tonyukuk Yazıtı'nda ş'yi karşılamak için Ş (¥), sadece 4 sözcükte kullanılmış; 75 kez S² (I), 40 kez de S¹ (Ş) kullanılmıştır.

Runik işaretlerin şekillerini ve bu işaretlerin taşlar üzerine kazındığını dikkate aldığımızda, söyleyişteki *en az çaba yasası* gibi yazımda da böyle bir yasanın varlığı ihtimali, neden başka karmaşık ve yazımı daha zor işaretlerde bu yasanın işlemediği sorusunu akıllara getirmektedir.¹⁴ Bu durumda, yukarıda listelediğimiz sözcük ve eklerin Orhun Türkçesinde ş'li biçimleriyle birlikte s'li biçimlerinin de kullanılıyor olması kuvvetli bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Thomsen de bu durumu tamamen grafik bir nedene bağlamakla birlikte ş'den s'ye gerçek bir ses değişimi ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiği görüşündedir (2011: 60-62). /-mIş/ geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde /-mIs/ biçiminin de yer alması ve Eski Türkçedeki bütün ş'lerin Kazak, Karakalpak ve Hakas Türkçesi gibi bazı Kıpçak grubu çağdaş Türk lehçelerinde sistemli olarak s'ye dönüşmüş olması da (*baş>bas, tüş->tüs-, başla->basta-, şaş->sas-...*) bu ihtimali güçlendirmektedir.

Yakın boğumlmalı iki ünsüz olan ş / s açısından ağız farklılığının doğması kabul edilebilir fonetik bir olay olarak düşünülüp Tunceli, Ovacık, Hozat, Mazgirt yöresi (Buran, 2007: 124, 126), Sivas'ın Zara ilçesi Eymir köyü, Ankara'nın Haymana ilçesi Çalış köyü ağızlarında (Karahan, 2003: 43) sistemli ş>s değişimi (*baş>bas, beş>bes, taş>tas...*); bazı Kıpçak grubu Türk lehçelerinin ve Orhun Türkçesindeki s ağzının izleri olarak değerlendirilmelidir.

1. Tablo'da sunulan veriler ışığında üç yazıt, gelecek zaman sıfat-fiil ekinin yazımı açısından ele alındığında yazı dili genelinde s / -mis ağzının ş / -miş ağzından daha yaygın ve baskın olduğu görülmektedir. 2. Tablo'da sunulan verilerden yola çıkılarak Orhun Yazıtları ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise KT ve BK'de ş ağzının, T'de ise s ağzının baskın olduğu görülür. 3. Tablo'daki verilerse runik harfli diğer Türk yazıtlarında da s ve ş ağzlarının bir arada olduğunu, sadece Şine Usu'da tamamen s ağzının hâkim olduğunu göstermektedir. Eski Türk runik harfleriyle kâğıda yazılmış bilinen tek eser olan Irk Bitig'de /ş/ ünsüzünü karşılamak için ön ve art ünlülü /s/ işaretlerinin aynı zamanda /ş/ ünsüzünü de karşılaması, /ş/ ünsüzü için ayrı bir işaret kullanılmaması (Tekin, 2017: 16), bu eserde de s ağzının hâkim olduğunu göstermektedir.

Bugüne kadar birçok araştırmacı tarafından değinilen Orhun Yazıtları'nda ş'nin yazımıyla ilgili meseleden yola çıkılarak bu çalışmada hazırlanan sözcük / ek listeleri ve sayısal veriler, s / ş karşıtlığının ağız farklılığından öte sistematik bir temele oturtulamayacağını göstermektedir. Ayrıca sunulan veriler, 10. dipnotta değinilen “*yaşar ~ yasar ~ aysar*” örneğinde olduğu gibi, Orhun Yazıtları'yla ilgili yeni okuma ve çalışmalar için yol gösterici olacaktır.

¹⁴ Ş (¥) ve S¹ (Ş) birbirlerine benzediğinden /ş/ için bazı örneklerde S¹ (Ş) kullanılmıştır, denilebilir. /ş/ sesi için S² (I) kullanılması ise grafik nedene bağlanabilir. Osman Mert, S² (I) tercihi işaretin çok az bir alan (2 mm) kaplamasına bağlamaktadır (2013: 87).

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (2000). Bilge tonyukuk yazıtları üzerine birkaç düzeltme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 48:11-18.
- Aydın, E. (2011). *Uygur kağanlığı yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E.; Yıldırım, F.; Alimov, R. (2013). (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ölmez) *Yenisey-kırgızistan yazıtları ve ırk bitig*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Orhun yazıtları (köl tegin, bilge kağan, tonyukuk, öngi, küli çor)*. Konya: Kömen Yayınları.
- Buran, A. (2007). Türkçede ve türkiye türkçesi ağızlarında s/ş meselesi. *Turkish Studies*. 2/2:121-127.
- Caferoğlu, A. (1975). Eski türkçe devrinde s/ş çelişmesi üzerine. *Bilimsel Bildiriler 1972*. Ankara 1975: Türk Dil Kurumu Yayınları. 405-408.
- Caferoğlu, A. (2015). *Türk dili tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Erdal, M. (2011). Yazıtlar türkçesinde dörtlü ses uyumu. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı Bildirileri*, 3-5 Aralık 2010, İstanbul:147-153.
- Ergin, M. (2006). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. von (2007). *Eski türkçenin grameri* (Çev. Mehmet AKALIN). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kabulov, K. (2002). Orhun türklerinin aslı (Çev. Dildar Atmaca). *Türkler*, 2:118-126.
- Karahan, L. (2003) Türkiye türkçesi ağızlarında ş>s değişmesi ve çalış beldesi (haymana) ağızı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 13:41-62.
- Konkobayev, K., N.; Useyev, N. Ş. (2015). *Altay cumhuriyeti'ndeki eski türk yazıtları albümü*. Astana: Gılım Yayınevi.
- Mert, O. (2010). Köl tigin ve bilge kağan yazıtlarında yer alan ortak metinlerde ünsüzleri karşılayan karakterlerin kullanımıyla ilgili karşılaşılan farklılıklar. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bildirileri Şöleni (18-20 Kasım 2019 Afyon)*. Afyonkarahisar: 169-190.
- Mert, O.; Albayrak, F. (2013). Kül tigin ve bilge kağan yazıtları'nın metinlerinde ünlülerin yazımıyla ilgili karşılaşılan farklılıklar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/2:86-115.
- Mert, O. (2015). *Köli çor yazıtı ve anıt mezar kompleksi*. Erzurum: Zafer Medya Ofset Matbaacılık.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2012). *Orhun-uygur hanlığı dönemi moğolistan'daki eski türk yazıtları (metin-çeviri-sözlük)*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sertkaya, O. F. (2003). YIS (YIŞ ?) (ʘ † D) / YİS1 (ʘ † ʘ) / YİS († † ʘ) / YİŞ (ʘ † ʘ) kelimesi ve akrabaları üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 13:1-10.
- Sertkaya, O. F. (2017). Kül Tigin (K-10)'da geçen öd teñri 'zaman tanrısı' ile ilgili fiili yaşamak 'yaşamak' mı, yasamak 'tanzim etmek, düzenlemek' mi, yoksa aymak 'demek, söylemek' mi okumalıyız?. *Jurnal of Old Turkic Studies* 1/2:55-63.
- Şükürlü, A. İ.; Şükürlü, E. (2001). Göktürk Yazıtları'nda eklerin imla kuralları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 347-352.

Tanyeri, Y. (2011). *Göktürk yazısı ve orhun türkçesi (ses ve biçim bilgisi, örnek metinler, sözlük)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Tekin, T. (2014). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2016). *Orhon türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2017). *İrk bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Thomsen, V. (2011). *Orhon yazıtları araştırmaları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tuna, O. N. (1988). Bazı imlâ gelenekleri, bunların metin incelemedeki önemi ve orhun yazıtları'nda birkaç açıklama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 41-81.

Yazıksız, N. A. (1924). *Orhun abideleri*. İstanbul: Maba-i Amire.

Kısaltmalar

agm. Adı geçen makale

B Yazıtın batı yüzü

BK Bilge Kağan Yazıtı

bkz. Bakınız

D Yazıtın doğu yüzü

G Yazıtın güney yüzü

GB Yazıtın güneybatı yüzü

GD Yazıtın güneydoğu yüzü

K Yazıtın kuzey yüzü

KD Yazıtın kuzeydoğu yüzü

KT Kül Tigin Yazıtı

T1 Tonyukuk Yazıtı 1. taş

T2 Tonyukuk Yazıtı 2. taş

Yön kısaltmalarından sonra kullanılan sayılar, satır numarasına işaret eder.